

VÖRÖS BOLDIZSÁR

AZ 1918-AS MAGYAR POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM ÁBRÁZOLÁSA A MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG OKTATÁSI ANYAGAIBAN

Kun Béla a Bogár Ignáchoz írt, 1919. március 11-i keltezésű levelében megfogalmazott platformtervezetének¹ 10. pontjában már rögzítette az iskola megváltoztandó funkciójáról kialakított kommunista elképzelést. E szerint „Az iskola nyíltan a szocializmusra nevelés szolgálatába állítandó”.² A Szocialista–Kommunista Munkások Magyarországi Pártjának júniusban elfogadott programja pedig ki mondta: „Az iskolának, amely eddig a burzsoázia osztályuralmának támasztéka volt, a szocializmus megvalósítására lelkileg kell alkalmassá tenni az új nemzedéket”.³

A diktatúra világnézetének terjesztésében nagy szerep jutott a történelem új szellemű oktatásának.⁴ Ennek legfőbb elveit rögzítette a közoktatásügyi népbiztos „a történelmi tanítás új iránya tárgyában” „Valamennyi elemi, felső nép-, polgári,

-
- 1 L. erről: *György Borsányi: The Life of a Communist Revolutionary*, Béla Kun. New York, 1993. (Atlantic Studies on Society in Change No. 75.) 126–132. p.
 - 2 Kun Béla elvtárs levele Bogár Ignác elvtárshoz. In: *Az egység okmányai*. Bev. Weltner Jakab. Bp., 1919. 13. p. — A korabeli szövegeket a mai helyesírási szabályoknak megfelelően közlöm.
 - 3 A Szocialista–Kommunista Munkások Magyarországi Pártjának programja. In: *Népszava* (a továbbiakban: Nsz), 1919. jún. 19. 15. p. — Kun Béla szerint „a mi szempontunkból az a legfontosabb, hogy már az iskolában is szocialista érzelmeket ébresszenek a gyermekek lelkében”. (*Kun Béla: A proletárdiktatúra és a tanítótság*. Kun Béla előadása a tanítók előadóképző tanfolyamán. Bp., 1919. 8. p.)
 - 4 A Közoktatásügyi Népbiztosság Fáklya c. lapjának április 29-i számában jelent meg *Bresztovszky Vilma* cikke, A történelem az új iskolában címmel, amely, többek között, kijelentette: „Az iskola történelme nem maradhat tovább is egyének kultusza, jelszavak hangoztatása, ideológiák hatásának túlbecsülése — hogy ezen a réven emberi ideálként a harci dicsőséget és legfontosabb polgári erényként az egyesek tekintélyének kritika nélküli tiszteltét olttuk be az ifjúság fogékony lelkébe — hanem a *tömegmozgalmak jelentőségét* kell felismertetnie a társadalom fejlődésmenetének bemutatásával. Ezért az elmúlt eseményeket *szociológiai és közgazdaságtani szempontok megvilágításával* kell bemutatnunk a *történelmi materializmus* felfogásának és módszercinek alkalmazásával.” (Uo. 3. p. — Kiemelések az eredetiben.) Vö. még pl. *Új történelmet!* In: *Új Korszak*, 1919. máj. 9. 2. p.; *Az új iskola*. In: *Új Világ*, 1919. 3–4. sz. 267. p.

közép- és szakiskola történelemtanítóihoz” intézett május 13-i rendelete: „A Tanácsköztársaság valamennyi iskolájában a történelem tanításának az a feladata, hogy az ifjúságot minden eddigi társadalom gazdasági alapjairól, osztálytagozódásáról s elnyomott tömegeinek forradalmi megmozdulásairól tájékoztassa s ezzel a proletariátus felnövő nemzedékét előkészítse a társadalom átforgalmazására arra a hatalmas munkájára, mely most van folyamatban”. A rendelet, többek között, arra kötelezte a tanárokat, hogy még május folyamán ismertessék a diákokkal „a proletariátusnak [...] a világforradalomban vállalt szerepét”. Kilátásba helyezte továbbá, hogy a népbiztosság kiadásában megjelenő Néptanítók Lapjának mellékleteként közzé fogják tenni az egyetemes és a magyar történelem új szempontok szerint megírt áttekintését, a tanárok pedig ezek nyomán kötelesek tanítani az anyagot.⁵

A rendelet tehát kötelezte a tanárokat a jelenkor történetének tanítására is — ezzel egyébként már a világháború előtt felvetett reformelképzeléseket is megvalósítva.⁶ Ugyanakkor ez együtt járt a jelenkortörténet-írás, illetve -tanítás azon problémájának előtérbe kerülésével, amelyet Szende Pál egy 1915-ös írásában így foglalt össze: „Nálunk általánosan hangoztatott igazság, hogy a legutóbbi évtizedek történetét nem lehet megírni, mert most még hiányzik ehhez a megfelelő objektivitás, a távlat tárgyilagossága, mely az eseményeket személyteleníti, a kortársak viszálykodásait és elfogultságát eltünteti”.⁷

Mindezeket figyelembe véve válik különösen érdekessé, hogy a diktatúra tananyagai miként ábrázolták a Tanácsköztársaságot közvetlenül megelőző polgári demokratikus forradalmat, a népköztársaságot. E szövegek jelentőségét — a polgári forradalom historiográfiájának szempontjából is — nemcsak az adja meg, hogy tananyag voltak következtében hivatalos jellegűeknek számítottak, hanem az is, hogy a Tanácsköztársaság idején megjelentetett történelmi tárgyú írárok legfel-

5 A közoktatásügyi népbiztosnak 1919. évi 91/609. számú rendelete a történelmi tanítás új iránya tárgyában. In: Hivatalos Közlöny, 1919. máj. 15. 183–184. p. — A leckék a Néptanítók Lapja 1919. ápr. 24-i, máj. 15-i és jún. 26-i számának mellékleteként jelentek meg.

6 L. erről: *Unger Mátyás: A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig.* Bp., 1979. 62., 288. p. Vö. még: uo. 67–68., 289. p.

7 *Szende Pál: A jelenkor történetének tanítása.* In: *Huszádik Század, 1915.* XXXII. köt. 397. p. A fent idézett felfogásról Szende így vélekedik: „Nem akarjuk tagadni, hogy ebben a gondolatmenetben némi igazság rejlik” (uo. 397. p.), ám a továbbiakban a jelenkortörténet-írás, illetve -tanítás létjogosultsága mellett érvel. (Uo. 397–399. p.) — Vö. még: *Glatz Ferenc: A kortörténetírás kérdése a magyar polgári történetírásban.* In: *Századok, 104.* (1970) 579–583. p.

jebb érintőlegesen⁸ vagy egyáltalán nem foglalkoztak az októberi magyar forradalommal.⁹

A Néptanítók Lapja április 24-i számának mellékletében jelent meg a Bresztovszky Vilma¹⁰ által írott azon történelmi lecke szöveg, amely az elemi, a polgári iskolák és a középiskolák alsó osztályai számára mutatta be a polgári demokratikus forradalmat.¹¹ Az ábrázolás, amelynek főbb megállapításai egybevágnak a magyarországi szociáldemokratáknak a Népszava és a Szocializmus lapjain közzétett korabeli értékeléseivel, a forradalom kitörésének okait a háború által előidézett szenvedésekben és az oroszországi események hatásában látta, illetve láttatta.¹² Az októberi történéseket ismertetve kiemelte a munkásság szerepét a forradalomban, a köztársaság kialakítását. Az új rendszert pedig a következőképpen értékelte: „Az első magyar forradalom kormánya a polgári demokrácia terén óriási haladást jelentett bár, de intézményei megmaradtak a régi társadalom berendezése, a magántulajdonon nyugvó birtokrendszer mellett”.¹³ A továbbiakban elismeréssel mutatta be a

8 *Spectator*: Mi történt március 21-én? A kapitalizmus és imperializmus bukásáról. Bp., 1919. 7–8. p.

9 *Lukács Kornél*: A szocializmus története. Előadta a tanítók előadóképző tanfolyamán: —. Bp., 1919.; *Rudas László*: A társadalom fejlődésének története. A tanítóknak előadta: —. Bp., 1919. Vö. még: *Lett Miklós*: A Magyar Tanácsköztársaság sajtó- és könyvanyagának adattára. Bp., 1988.

10 Bresztovszky Vilma életének, tevékenységének, politikai nézeteinek megismerése még további kutatásokat igényel. (L. róla: Budapest Főváros Levéltára. VII.18. d. Budapesti Királyi Ügyészség iratai 1/1920-IV-13-4461., vö. Politikatörténeti Intézet Levéltára. 652. f. A Budapesti Rendőrfőkapitányság államrendészeti nyilvántartó lapjai a baloldali mozgalmakban résztvevő személyekről B-3570.)

11 *Bresztovszky Vilma*: Bevezető leckék a történelem tanításához. Az elemi, a polgári iskolák és a középiskolák alsó osztályai számára. In: Melléklet a „Néptanítók Lapja” [1919. ápr. 24.] 17. számához, VI–VII. p. A Néptanítók Lapjának április 24-i száma csak e dátumhoz képest jóval később, vsz. májusban jelent meg, mivel a Közoktatásügyi Népbiztosság idézett rendelete (l. az 5. jegyzetet) még mint a jövőben kiadandó anyagot említi. Az iskolai tanítás június 7-én fejeződött be (l. A tanév befejezése. In: Új Korszak, 1919. jún. 6. 4. p.), így tehát nem zárható ki, hogy ezen összefoglalás alapján a tanárok még taníthatták (esetleg egy nyári tanfolyamon is) az októberi forradalom történetét.

12 Varga Jenő szerint „A háború miatti elkeseredés volt az alaptényező a forradalom kitörésében. A másik alaptényező kétségtelenül az orosz és — végső lökésként — a bolgár forradalom példája volt.” (Varga Jenő: A diadalmas forradalom. In: Szocializmus, 1918. november–december, 497. p. — kiemelések az eredetiben.)

13 „Kétségtelen, hogy egyelőre inkább politikai és pedig polgári forradalomról lehet szó” — írta Varga Jenő (i. m. 499. p. — kiemelés az eredetiben). L. még a szociáldemokrata párt 1919. február 9-i kongresszusán elfogadott határozatot: Az erő és egység pártgyűlése. In: Nsz, 1919.

kormány szociális intézkedéseit.¹⁴ A történelmi Magyarország felbomlását pedig lényegében gazdasági problémaként értékelte: a megszálló csapatok „elzárták a megmaradt magyar vidékeket igen fontos nyersanyagforrásaitól”.¹⁵ A népköztársaság válságának leírásánál a szerző hangsúlyozta a polgárság és a munkásság érdekellentéteit, a színre lépő kommunista párt hatását. A Tanácsköztársaság politikai viszonyait figyelembe véve pedig igyekezett elkerülni a szociáldemokrata-kommunista konfliktus explicit leírását: „Már véres összeütközésre is került a sor a megfontolva haladó és a rögtönös cselekvést kívánók között” — amikor a Vix-jegyzék nyomán megbukott a polgári rendszer, és létrejött a Tanácsköztársaság.

A Néptanítók Lapja június 26-i számának mellékleteként közzétett történelmi összefoglalásokban a polgári demokratikus forradalmat nem a magyar történelmi lecke mutatta be (amely a századfordulóig tárgyalta részletesen az ország történetét), hanem a polgári radikális szemléletű Sas Andor¹⁶ által írt egyetemes történelmi lecke — immár a világháborúra következő világforradalom részeként: „A világforradalom fáklyáját a magyarországi tömegek szították fel másodszer s vilá-

febr. 11. 3. p. — Figyelemre méltó, hogy a lecke az „első magyar forradalomnak” nevezi a polgári forradalmat, ugyanakkor a Tanácsköztársaság létrejöttét nem minősíti „második forradalomnak” — úgy tűnik, e tekintetben Bresztovszky Vilma nem alakított ki határozott felfogást (amint Vclinszky László sem, l. a 24. jegyzetet). Az „egy vagy két forradalom” problematikájához l. *Hajdu Tibor: A Tanácsköztársaság helye a magyar történelemben*. In: *Múltunk*, 39. (1994) 1–2. sz. 9–14. p.

- 14 Ennek során, tévesen, befejezett tényként említette: „Az egyházi és a világi nagybirtokokat apró darabokra osztották fel az eddig földtelen földmunkások számára”. (*Bresztovszky V.: Bevezető leckék* i. m. VI. p.) Vö. chhez: *Márkus László: A leninizmus hatása a szociáldemokrata történelemlétfogásra a Tanácsköztársaság idején*. In: *Századok*, 94. (1960) 4. sz. 633. p. — Vö. még: Az 1918. évi I. néptörvény. In: *Nsz*, 1918. nov. 23. l. p.; A munkanélküli segélyezés új rendje. In: *Nsz*, 1918. nov. 28. l. p.; Üzenet Szibériába. In: *Nsz*, 1918. nov. 30. l. p.
- 15 Vö. chhez: A forradalom győzelme — magyar érdek. In: *Nsz*, 1918. nov. 12. l. p.; A területi integritás hazug jelszava. In: *Nsz*, 1918. dec. 5. 1–2. p.; Súlyos gond... In: *Nsz*, 1918. dec. 21. l. p.; Amerikai bizottság. In: *Nsz*, 1919. jan. 10. l. p. — A fentiekben idézett rész után a Bresztovszky-szöveg így folytatódik: „Jellemző az uralkodó osztályok hazafiságára, hogy a megszállott területen színmagyar püspökök, nagybirtokosok közül sokan letették a hűségesküt a megszállóknak, hogy vagyonukat biztosítsák, ellenben a nemzetiségi munkásság, tisztviselőkar sztrájkba állott. Nem hazafiságának pusztá hangoztatásáért, hanem azért, mert a magyar Népköztársaság jobb viszonyokat biztosított számára, mint a cseh, szerb és román állam, amely a polgárság régi formájú uralmának és a magántulajdonnak erősítésére törekednek.” (*Bresztovszky V.: Bevezető leckék* i. m. VI. p.) Ehhez vö. pl. A kitűnő családok. In: *Nsz*, 1918. dec. 11. 3. p.; Erdély. In: *Nsz*, 1919. jan. 25. l. p. — L. még a 29. jegyzetet.
- 16 *Párkány Antal: Sas Andor helye a csehszlovákiai magyar kulturális életben*. Bratislava, 1975. 9–10., 161. p.

gítanak vele nyugat felé”.¹⁷ A felsőbb osztályok oktatóinak szánt szöveg nemcsak a háborús szenvedésekben és az orosz forradalom hatásában látta, illetve láttatta a magyar polgári forradalom okait, hanem a monarchia, illetve Magyarország társadalmi-politikai viszonyainak hibáiban is.¹⁸ Sas szerint „1918. október 31. jelentősége: 1. megszünteti a kizsákmányolók érdekében folytatott háborút. 2. leszámol a feudalizmus képviselőivel: a királysággal és a főrendiházzal. 3. kiküzdí az elszakadást Ausztriától.” Ez az értékelés pedig nagyon hasonlít Podach Erich Frigyesnek a Huszadik Század című folyóiratban közzétett megállapítására: a forradalom e szerint „Mint a béke revolúciója az ország, mint köztársasági a polgárság, mint a függetlenség forradalma a nemzet forradalma volt.”¹⁹ — Az új rendszert Sas a következőképpen értékelte: „Tulajdonképpen az októberi forradalommal győz nálunk a polgári demokrácia. De míg 1848-ban a polgári demokrácia lobogója alatt vívott forradalomban a magyar polgárság még nem elég erős s helyette a középnemesség lendül uralkodó osztállyá hét évtizedre, addig 1918-ban a polgárság már nem rendelkezik elegendő hatalommal arra, hogy a maga malmára vezesse a forradalmat. A munkásság tömegei mozgatják a forradalmat”. Ezután a szerző röviden bemutatja a forradalom balatolódását (párhuzamot állítva fel a nagy francia és az orosz forradalommal), röviden írt az új rendszer terveiről, problémáiról, a kommunista párt színre lépéséről. Sas megítélése szerint a polgári demokratikus rendszer bukását elsősorban az okozta, hogy „a földműves szegénység országszerte megváltás nélkül szocializálja a nagybirtokokat s így a tiszta kommunizmushoz csatlakozik”, továbbá az antant politikájának hatására bekövetkező területvesztések.

De nem csak a közoktatásügyi népbiztos által tanításra kijelölt ezen anyagok foglalkoztak a polgári demokratikus forradalommal. Velinszky László, a Fejér megyét irányító Forradalmi Tanács közoktatásügyi népbiztosa²⁰ március 24-én, vala-

17 *Sas Andor*: Leckék az újkori kapitalizmus s a bormunkásság korából. In: Melléklet a „Néptanítók Lapja” [1919. jún. 26.] 26. számához, XXI–XXII. p. — kiemelések az eredetiben. Mivel e szöveg a Néptanítók Lapja június 26-i számának mellékletében jelent meg, a tanítás június 7-i befejezése miatt (l. a 11. jegyzetet) e szerint már csak nyári tanfolyamokon taníthatták a polgári forradalom történetét.

18 Vö. ehhez: *Magyar Lajos*: A magyar forradalom. Élmények a forradalom főhadiszállásán. Bp., 1919. 5–6. p.

19 *Podach Erich Frigyes*: Az októberi forradalom. In: Huszadik Század, 1918. XXXVIII. köt. 325. p.

20 *Strasszer György*: A Tanácsköztársaság Fejér megyében 1919. március 21.–augusztus 8. In: A munkásmozgalom Fejér megyei története. A forradalmak kora 1918–1919. Szerk.: Élő Zoltán, Kiss Géza. Székesfehérvár, 1979. 62–63., 124. p. — Velinszky politikai nézeteinek pontosabb megismeréséhez még további kutatásokra van szükség.

mennyi tanító számára kiadott Forradalmi parancsában már így rendelkezett: „A hazai történelemből az 1514-iki parasztforradalom, az 1848-iki Irányi és Petőfi-féle forradalom és ennek alapján 1918. október 31-iki és március 20-iki forradalmak ismertetendők, mint amelyek elősegítői voltak annak a mai állapotnak, amely szerint a társadalom igazságos berendezkedése megteremthető”.²¹ Velinszky irányításával²² készült el május végére-június elejére²³ három olvasókönyv a Fejér megyei elemi iskolák I–II., III–IV. és V–VI. osztályai számára. A III–IV. osztályos olvasókönyv *Mit hozott a forradalom?* című szövege a nép elnyomását, kizsákmányolását, a háború okozta szenvedéseket jelölte meg a forradalom okaiként.²⁴ Ismertette

- 21 Az idézett rész előtt a következő felszólítás olvasható: „A történelem tanítása egészen a proletariátus eszméi, a szociális eszmék szerint változtatandó meg; kihagyván belőle mindazt, ami a régi társadalmi rend dicsőítésére vonatkozik, tehát azt az egész gondolatmenetet, amelyre a múlt történelemtanítása építve volt.” (Fejérvármegye és Székesfehérvár Sajtóügyi és Közoktatásügyi Népbiztosa. 7. sz. Fejérvármegye Valamennyi Tanítójának! Forradalmi parancs. L. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára. C/39. Imre II. Sándor iratai. 22. cs. Tanácsköztársaság alatti rendeltek és egyházak nyilatkozatai. sztl. — Az Imre Sándor-hagyatékban található tanácsköztársasági anyagokra Benda Gyula hívta fel a figyelmemet, szívességgért ezúton mondok köszönetet.)
- 22 L. chhez: *Tóth György István*: Fejér megye sajtója a Tanácsköztársaság idején. In: A Tanácsköztársaság Fejér megyében. Székesfehérvár, 1969. (Fejér megyei történeti évkönyv. Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez 2.) 350–351., 354. p. — Lénárd Sándor így emlékezett: „Velinszky Lászlót, a nagyszerű forradalmár pedagógust a Tanácsköztársaság első napjaiban ismertem meg személyesen, amikor mint nyomdász a szocializált székesfehérvári Egyházmegyei Nyomdában szedtem azoknak az új tankönyveknek egyik-másik olvasmányát, melyeket Velinszkynek, mint a megyei művelődésbizottság vezetőjének irányításával egy pedagógus munkaközösség írt.” (*Lénárd Sándor*: Emlékeim Velinszkyről. In: *Pedagógusok Lapja*, 1969. 10–11. sz. 2. p.) — Vö. még: *Dr. Juhász Viktor*: A proletárdiktatúra és előzményei Székesfehérvárott. Székesfehérvár, 1927. (Közlemények Székesfehérvár város történetéből I.) 22., 236., 282., 396. p.
- 23 L. Az új iskolakönyvek. In: Székesfehérvári Friss Újság, 1919. máj. 22. 3. p. és a Fejér megyei munkástanács művelődési osztályának 2344/919. sz., az elemi iskolai tanítókhöz intézett, június 10-i keltetésű rendelkezését: „Minthogy pedig e művelődési osztály is gondoskodott folyó tanév részére is olvasókönyvekről, ezek el is készültek, felhívom, hogy (1, 2-ik oszt.) I K.-, (3–4-ik oszt.) K 1.20, (5 és 6-ik oszt.) K 2.– fejenként a tanulóktól szedjen be, s Eisler nyomdától (Székesfehérvár színházszal szemben) készpénzfizetés mellett azonnal vegye át, a tanulóknak ossza szét, hogy a szünidőben olvashassák.” (Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum D. 77.15.7.) — L. még: *Tóth Gy. I.*: i. m., 351., 354. p. Mindezek nyomán valószínű, hogy az olvasókönyveknek legalább egy része a tanulókhöz is eljutott.
- 24 *Mit hozott a forradalom?* In: A fejérmegyei tanácsköztársasági iskolák olvasókönyve III. és IV. osztályos növendékek részére. Összeáll. és kiad. a Fejérmegyei Művelődési Bizottság. H. és é. n. [Reprint: Bp., 1969.] 33–34. p. (A forradalom okaihoz l. még: *Hogyan éltünk a forradalom előtt?* In: Uo. 32. p., közvetlenül a tárgyaltszöveg előtt.) Figyelemre méltó, hogy az ol-

a népköztársaság kikiáltását, az ország függetlenségének létrejöttét — ám a belpolitikai viszonyok, történések közül csak a munkásság radikálisabb képviselőinek követeléseit, valamint a kommunista párt fellépését említette, ezek után pedig a Tanácsköztársaság létrejöttét. Az ábrázolás feltűnő egyoldalúságára azonban magyarázatot ad az V–VI. osztály számára kiadott olvasókönyv *A köztársaság* című olvasmányának a magyar népköztársaságról szóló rövid — a kommunistáknak a magyar polgári demokráciáról kialakított elítélő véleményével²⁵ rokon — értékelése: „a népköztársaság alig különbözött valamit a királyságtól. Megtartotta e kormányforma a népet elnyomó összes szerveit és amellet a külföldi államoknál sem volt képes az országnak semmi jót elérni, miért is 1919. évi március hó 21-én Károlyi Mihály és kormánya lemondott, átadták önként helyüket a munkásság vezetőinek.”²⁶

Noha már nem jelent meg, fennmaradt egy, minden bizonnyal felnőtt analfabéták számára készített tankönyv kefelevonatának részlete, amelyben egy olvasmányosorozat összefoglalja az egyetemes és a magyar történelmet. A két magyar forradalom című fejezete tárgyalja a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság történetét.²⁷ (Bár e szöveg nem tekinthető véglegesnek, főbb megállá-

vasmáncímekben „a forradalom” szerepel, s a *Mit hozott...* című olvasmány is így ír a polgári forradalomról: „Ezzel azonban a forradalom még nem végződött be” (uo. 33. p.); ugyanezen olvasmány a Tanácsköztársaság létrejöttét így értékeli: „Ez volt a második forradalom.” (Uo. 33. p.) Velinszkynek tehát, úgy tűnik, Bresztovszky Vilmához hasonlóan, nem volt véglegesen kialakított felfogása az „egy vagy két forradalom” problematikáját illetően. Vö. még a 13. jegyzettel.

25 Vö. ehhez: *Ellenforradalom!* In: *Vörös Újság* (a továbbiakban: VU), 1918. dec. 11. l. p.; Kiécheztetés. In: VU, 1919. febr. 8. l. p.; Kiállotta a tűzpróbát... In: VU, 1919. jún. 27. l. p.; Az osztályharcok eredménye. In: VU, 1919. júl. 2. 3. p.

26 Az olvasmány a háború okozta szenvedéseket tekinti a forradalom legfőbb okának. L. A köztársaság. In: A fejérmegyei tanácsköztársasági iskolák olvasókönyve V. és VI. osztályos növendékek részére. Összáll. és kiad. a Fejérmegyei Művelődési Biztosság. H. és é. n. 89–91. p. — Az olvasmány a Tanácsköztársaság tárgyalásánál megállapítja: „E kormányforma teljesen új, ma még csak a nagy Oroszországban és Bajorországban van ilyen köztársaság”. (Uo. 90. p.) Mivel a Bajor Tanácsköztársaság 1919. április 7–május 3. között állt fenn, e szöveg végső változata ebben az időszakban készülhetett. (Vö. *Mészáros István: A Fejér megyei népiskolai olvasókönyv*. In: „A szent, a várt szélvész”. Tanulmányok a Tanácsköztársaság közoktatásügyéről. Szerk.: Mészáros István. Bp., 1970. 49. p.) — A tanácsköztársasági tankönyvkiadással részletesebben foglalkozott: *Köte Sándor: A Tanácsköztársaság közoktatáspolitikai és pedagógiai törekvései*. Bp., 1979. 179–189., 206–207. p.

27 Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára. C/39. Imre II. Sándor iratai. 24. b. cs. Az I. Elemi iskolai tankönyv kefelevonata tételen belül a kötet (feltételezett) 1. oldalának felső részére ceruzával felírva: „Felnőtt analfabéták”, ezen belül sztl-k. Vö. *Imre Sándor: Népkö-*

pításaival mégis érdemes foglalkozni.) Az októberi forradalom című olvasmány részletesen leírja a háborús szenvedések, a vereség, a hadsereg felbomlása következményeként kirobbanó polgári forradalom eseményeit. A következő alfejezet felsorolja a kormánynak a munkásság érdekében hozott, „fontos újítás”-okként értékelt intézkedéseit, ám ezeket nem tekinti elégségeseknek. (Ugyanakkor az intézkedések ábrázolása, értékelése a korabeli szociáldemokrácia nézeteivel rokonítható.²⁸) Majd a szöveg megállapította: „Sok tekintetben pedig nem is tudott a köztársasági kormány jó reformokat (újításokat) csinálni. Tagjai nagyobbrészt a burzsoáziához (polgári rendszer) tartoztak és irtóztak minden olyan reformtól, amelyet veszélyesnek tartottak a burzsoáziára.” Az új rendszer legfőbb bajaiként az élelmiszer és a ruha hiányát, valamint a munkanélküliséget jelölte meg. Ezek kapcsán a történelmi Magyarország feldarabolását e szöveg is csak gazdasági problémák előidézőjeként ábrázolta.²⁹ A rendszer válságának további fontos tényezőjét pedig a következőkben látta, illetve láttatta: „Másik nagy baj volt a közrend és munkafegyelem fölbonlása. A kapitalizmus csak fegyveres erőszakkal bírta fönntartani a rendet és a munkafegyelmet. *Önként* sohasem engedelmeskedtek volna neki a kizsákmányolt proletárok. Most, hogy a hadsereg szétzüllött, hogy az erőszakszervezet megszűnt: most nem volt erő és hatalom, amely a rendet fönntarthatna volna. Bebizonyult, hogy a kapitalizmus csak addig bír a munkásokon uralkodni, amíg a fegyveres hatalommal rendelkezik.” Mindebből pedig a szerző levonta a következtetést: „A kapitalista rendszer Magyarországon megbukott. Új rendszernek kellett következnie.” Az oroszországi forradalmak bemutatása után az olvas-

oktatás. In: A bolsevizmus Magyarországon. Szerk.: Gratz Gusztáv. Bp., 1921. 640–641. p. — A szövegek témaválasztása, problémakezelése és stílusa is megerősítik azt a feltételezést, hogy az anyag felnött analfabéták tankönyvének készült. A szöveg szerzőjét nem sikerült kiderítenem. — A Tanácsköztársaságot bemutató részlet befejezése segítséget nyújt az olvasmány, illetve e változata keletkezésének meghatározásához: „1919. június 13-án és 14-én az egyesült szocialista párt országos kongresszust tartott. Itt ezt a nevet vette föl: Szocialista–Kommunista Munkások Magyarországi Pártja.

Június 15-én megnyitották a Tanácsok Országos Gyűlését. Ezzel Magyarország proletárai végképp a kezükbe vették sorsuk intézését.” („Felnött analfabéták”, sztl.) Bár mindhárom dátum hibás (feltéhetően a kefelevonat javítása során helyesbítették volna azokat), hozzájárulnak ahhoz, hogy megállapítsuk, mikor keletkezett a szöveg utolsó változata: ezek szerint az június 15. és a Tanácsok Országos Gyűlésének befejezése, június 23. között készülhetett el. Ha ugyanis a kongresszus már lezárult volna, akárcsak a pártgyűlés említésénél, minden bizonnyal itt is megadták volna a zárónap dátumát és írták volna az alkotmány elfogadásáról.

28 L. chhez a 14. jegyzetet.

29 A történelmi áttekintés a világháború okaiként is szinte kizárólag gazdasági tényezőket sorol fel, l. „A világháború okai” c. részt. („Felnött analfabéták”, sztl.) Vö. még a 15. jegyzettel.

mány szólt a magyar kommunisták hazatéréséről, nézeteikről, törekvéseikről. A szöveg szerint a magyar kommunisták szovjet-országi tapasztalataik alapján tudták, hogy a kapitalizmus megbukott és létre kell hozni a proletárdiktatúrát — azaz felismerték a történelmi szükségszerűséget! A váltás történelmi szükségszerűség voltát az olvasmány már a magyarországi viszonyok tárgyalásának végkövetkeztetéseként rögzítette. E részletében az ábrázolás egyértelműen kommunista felfogást tükröz.³⁰ A szöveg explicit tárgyalja a szociáldemokrata-kommunista ellentétet, foglalkozik a KMP megerősödésével, a Vix-jegyzékkel, majd, A márciusi forradalom című részben a kormány bukásával, a pártegyesüléssel, a Tanácsköztársaság létrejöttével. E történések kapcsán ismét megállapította: a burzsoázia csak erőszakkal tarthatta fenn uralmát: „A meglévő csekély katonaság majdnem egészen szocialista volt. A burzsoázia tehát teljesen hatalom nélkül állott itt; kénytelen volt az uralmat átengedni a proletárságnak.”

Áttekintve e különféle oktatási funkciójú, természetszerűen minden esetben leegyszerűsítéseket alkalmazó anyagok polgári demokratikus forradalom-ábrázolásait, megállapíthatjuk: mindegyikben jelen voltak a népbiztosi rendeletben meghatározott, a Tanácsköztársaság történelmi tárgyú szövegeiben, anyagaiban is felfedezhető szemléleti elemek.³¹ Ugyanakkor annak nyomán, hogy az egyes szerzők — valószínűleg részben saját politikai nézeteik nyomán, részben talán pedagógiai megfontolásokból, esetleg igyekezvén megfelelni a diktatúra vélt vagy valós elvárásainak — a forradalom mely részleteit, eseményeit emelték ki (s mivel nem volt egy olyan „központilag jóváhagyott” ábrázolás, amelyhez igazodhattak/igazodniuk kellett volna), meglehetősen eltérő általános értékelések jöttek létre. Elég csak összevetni Bresztovszky Vilma elismerést is tartalmazó véleményét a Velinszky-féle V–VI. osztályos olvasókönyv sommásan elítélő összefoglalásával. (A szociáldemokraták és a kommunisták ellentétének explicit tárgyalását — a feltehetőleg a felnőtt analfabéták számára készült olvasmány kivételével³² — valamennyi szöveg elkerülte.) Ugyanakkor ezen ábrázolások vizsgálata azt is jól mutatja, hogy a diktatúrában miként éltek tovább, illetve érvényesültek (ha csak egy elemzés rész-

30 Vö. ehhez: Sirba a kapitalizmussal. In: VU, 1918. dec. 7. 2–3. p.; Államválság. In: VU, 1918. dec. 14. 1. p.; Kommunisták a helyzetről. In: VU, 1919. jan. 11. 1. p.; Engedjék szabadon a kommunistákat. In: VU, 1919. márc. 11. 1. p.

31 A tanácsköztársasági történelemfelfogással részletesebben foglalkozott: *Márkus L.*: i. m. és *Bellér Béla*: A Tanácsköztársaság történetiszemléletéről. In: *Századok*, 103. (1969) 5–6. sz. 1134–1163. p.

32 Bár nem zárható ki, hogy a kefelevonat javításakor ennél a résznél átalakították volna a szöveget.

leteként is) a még korábban kialakított szociáldemokrata, kommunista és polgári radikális nézetek. — A Szende Pál által a jelenkortörténet-írással kapcsolatban említett problémát pedig ezek az ábrázolások nem tudták megoldani — ami persze abból is adódott, hogy a diktatúra is a saját politikai-ideológiai céljainak szolgálatába állította a történelemoktatást, akárcsak az általa ezért is kárhoztatott, bukott politikai rendszerek.³³ A Szende Pál által leírt probléma pedig továbbra is a jelenkortörténet-írás, illetve -tanítás egyik fő problémája maradt. „Nem kétséges, hogy a jelen és a közelmúlt történetének megírása a legnehezebb történetírói feladatok közé tartozik. Főleg két dolog teszi szerfölött nehézé: 1. az anyaggyűjtés erősen korlátolt lehetősége, 2. az ún. történeti távlat hiánya” — fejtegette Balanyi György a Századok 1920-as évfolyamában,³⁴ immár a Magyarországi Tanácsköztársaság történetét tárgyaló, 1919 és 1920 során megjelent munkák ismertetésénél...

-
- 33 Vö. még chhez: *Vörös Boldizsár*: Történelmi személyiségek ábrázolása a Magyarországi Tanácsköztársaság hivatalos jellegű anyagaiban. Kandidátusi értekezés kézírata, Bp., 1997.; *Finácz Ernő*: Négy hónap a magyar közoktatás történetéből. (1919. november.) In: *Finácz E.*: Világnézet és nevelés. Tanulmányok. Bp., 1925. (Filozófiai Könyvtár 8.) 73–76., 90–92. p.
- 34 *Balanyi György*: Szabó László: A bolsevizmus Magyarországon. A proletárdiktatúra okirataiból. Budapest, 1919. [...]; A proletárdiktatúra Magyarországon. A bolsevista rémuralom hitelles története. Kiváló szakfőrfiak közreműködésével szerkesztette Huszár Károly. Budapest, 1920. [...]; Guthcil Jenő: A kommunisták uralma Veszprémben. Veszprém, 1920. [...]; Fraccaroli, Arnoldo: Magyarország a bolsevizmus alatt. Budapest, 1920. [...] [Ismertetés] In: *Századok*, 54. (1920) 4–6. sz. 393–398. p.